

HÁRMAN KERTÉSZRŐL

ÍRTA: [CSÁKI MÁRTON](#) - 2004-04-01

Másfél év telt el azóta, hogy *Kertész Imre* megkapta az irodalmi Nobel-díjat, és ez talán elegendő távolság ahhoz, hogy áttekintsük, mit tett a magyar szellemi élet azért, hogy a *Sorstalanság*, illetve az egész életmű végre elnyerje méltó és adekvát értelmezéseit, ami részben a rendszerváltás előtti antifasiszta írói attitűdöt megkövetelő irodalomkritika, részben pedig az elmúlt évtized értelmiségi klikkesedése miatt volt elképzelhetetlen.

SZIRÁK PÉTER

KERTÉSZ

IMRE

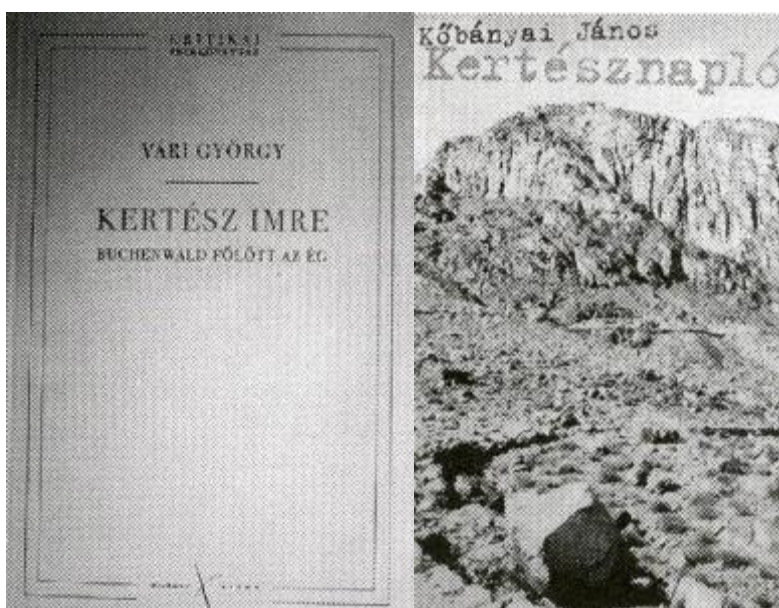
A posztmodern
költészet

KÖNYV-ÉRTÉKELÉS

INTERMEZZO

A tudományos Nobel-díjakat talán az egész világon politikamentes, feltétlen elismeréssel járó konszenzus övezi, nem így az irodalmit, ami értelemszerűen sokkal szubjektívebb megítélés alá esik, és heves viták kísérik. Az, hogy ez Magyarországon is így történt, csak a minden „hivatalos” kitüntetés kritikátlan ünneplésére kondicionált hazai közvéleményt lepte meg. Nem nagy felfedezés, hogy igenis volt politika a *Kipling*nek, *Sartre*-nak, *Szoltsenyicin*nek és *Paszternak*nak odaitélt díjakban, még ha azok a gyakran nagyhatalmi szándékok oly magasztosak voltak is. Csakhogy az irodalmi Nobel-díj azon kevés kivételek egyike, amikor a kultúra – mint *Wolfgang Kraus* úja – nem „suta” alibiként vagy politikai jelszóként funkcionál. Abban a pár soros indoklásban, amit a díjhoz fűznek, nem esztétikai, hanem tartalmi értékeket szoktak kiemelni, azon egyetemes mondanivalót, melyben a szerző – általában egy közösség sorsán keresztül, vagy nagyon is introspektíven – megjeleníti az uralkodó „korérzést”. Egyéntől közösség felé, vagy közösségről közösségnek, teljesen mindegy: ez már politikai tett. Egy Nobel-díjasra általában mindenki büszke szokott lenni, bár senki sem borzadt el különösebben, amikor *Jose Saramago* kitüntetését hazájában néhányan nem fogadták el, és *Antunest* kiáltották ki nem hivatalos győztesnek. Más kérdés, hogy a hazai folklórnak megfelelően a kulturális vita mindig irodalomkritikai köntösbe bújtatott mocskolódásként kulminál.

A RÉSZ ÉS AZ EGÉSZ

Bevallom, zavarba ejtő céhen kívüliként, azaz nem a „professzionális értelmezői közösséghez” tartozóként meg ítélni a két kiváló irodalmár, Szirák Péter *Kertész Imre* és Vári György *Buchenwald fölött az ég* című könyveit, holott ez a két legalaposabb, ám vegytisztán (irodalom)tudományos munka, ami a tárgyban született. Az első problémám rögtön a műfaj megállapításával volt kapcsolatos, hiszen monográfiaként, kritikaként, kortárs irodalomtörténeti alkotásként olvasva ezeket a könyveket, azonnal működni kezd bennem a laikus gyarló olvasói szokása, hogy megfejtsék valami személyeset, ezt azonban Vári és Szirák modernista, strukturalista gyökerű, szigorúan az olvasatok módozataira fókuszáló, szöveg- és nyelvközpontú elemzése eleve megghiúsítja. Elemzés, talán ez a legmegfelelőbb szó erre a két kötetre, ami kifejez valamiféle semlegességet, noha a tény, hogy könyvet írunk valakiről – főleg, ha az a valaki olyan erőterbe került, hogy nevének puszta említése tettnek, megmutatkozásnak, némi túlzással identitásunk

kinyilvánításának minősül -, már önmagában pozitív viszonyt feltételez, csak hogy az érzés, a hatás, vagyis a valódi értelmezés ott kezdődik, ahol a tudomány véget ér.

Bár a két szerző némileg eltérő elméleti paradigmával dolgozik, módszertanuk nagyon is hasonló, Kertész életművének egyes darabjait kronológiai sorrendben tárgyalják, a hosszabb szöveg- részleteket mondatról mondatra megvizsgálva, ami sok helyütt csupán tartalmi kivonatolásba fül. Az időrendi megközelítés kétségkívül becsületes, miként műveik is azok, de megnehezíti a kertészi oeuvre elemeinek újragondolását, megérzés utáni átcsoportosítását, ami megteremthetné a műveket trilógiává, tetralógiává kapcsoló finom szálaknak a felgöngyölítését. Az oeuvre ugyanis *George Steiner* szerint többet jelent az életműnél, az előbbi kifejezi *a folyamatos fejlődést, a föltáruuló tervet és a személyhez kötött egységet*. E két próbálkozás a kabbalisták kombinatorikus gyakorlataira emlékeztet: szavak és mondat szerkezetek szétszerelésével próbálják megfejteni a műbe életet lehelő titkot.

Szirák és Vári, mint Kertész értő kritikuskai, sokszor egymás írásaira reflektálnak, amely párbeszédhez azonos, naprakész irodalomelméleti műveltség és közös szellemi vonatkoztatási és támpontok szükségeltetnek. Az, hogy miként is állunk a *Hayden White*-féle narrativitáselmélettel – amely egyébként a harmadik toposz az írásokat erősen tematizáló holokausztdiskurzus és kollektív emlékezet mellett érdekes, csak elcsalja az elemzők figyelmét a művekre való konkrét rákérdezéstől, és belebonyolódik a kommentár kommentárjába, úgy, hogy eközben mégis csak egy kanonizált kritikai érvrendszer kitaposott ösvényén haladva, már magát a recepciót kezelik primer forrásként. Ezt Vári sem tudta kiküszöbölni a különálló recepciótörténeti fejezettel, ami az egyetlen tétova mítoszromboló próbálkozás az „ismeretlen” íróval kapcsolatban, hiszen, mint kiderül, nem egy, nem kettő és nem is feltétlenül rosszindulatú, csupán értelemre cselezett Kertészről. Vári György szemügyre veszi a *Sorstalanság* filmnyelvre való lefordíthatóságának lehetőségeit, és ez szinte az egyetlen olyan pont, ahol egyértelmű értékítéletet alkot, míg Szirák ugyanezt csak az esszé kérdésében engedi meg magának. Amúgy mindketten kínosan ügyelnek arra, hogy elkerüljék a főítész szerepét, és nagyjából minden alkotással igyekeznek egyenlő terjedelemben foglalkozni. Az esszé – melyeket Szirák túl általánosáénak bélyegez – már csak azért is nagyobb szerepet érdemeltek volna, mert Kertészt egy barátja egyszer arra figyelmeztette, hogy mást mond bennük, mint a regényeiben. Mindez rávilágíthatott volna arra a valóban fennálló ellentmondásra, ami Kertész az európai identitással kapcsolatos, néhol bizakodó eszmefuttatásai és az európai humanizmusból önmagát kiszakító, kivált a monarchiabeli kultúrpresszimizmus hagyományaiban gyökerező világlátása közt feszül. Annak ellenére, hogy a művekben fellelhető „önéletrajzi hagyományról” is szó esik, a szerzők még az oly megkerülhetetlen olvasmányélményeknek sem szentelnek túlságosan nagy teret. Szirák elveti azokat a „tematikus preferenciákat”, melyek Kertészt a vele olyannyira rokonítható *Borowskival, Levivel vagy Améryvel*, tulajdonképpen mestereivel hozzák összefüggésbe, holott ezen „európai krétakör” alapján külön fejezetet érdemelt volna *Márai, Krúdy*, az egzisztencializmus, na és persze az a tudatos kiaknázott, *bernhardi* patológias írásmód, amit a freudi, karkai apafigurák, illetve az internátus-láger-Isten „mondakör” inspirál.

A „Tegnap és Ma” sorozat célja, hogy mérleget készítsen a jelenkori írók munkásságáról, míg a másik bontón ez áll: „Kritikai Zsebkönyvtár”, a mérleg serpenyőiben azonban minden közel azonos súlyt nyom. Szirák érzelmeiktől túlságosan kilúgozott akadémizmusával ellentétben a még csak húszas éveiben járó, rendkívül tehetséges Vári sokszor rendkívüli érzékenységgel fedez fel finom összecsendüléseket a magyar- és világirodalom egyes alkotásai és Kertész művei között, de végeredményben azt érezzük,

amit Steiner megint csak nagyon pontosan fogalmazott meg: *disszertációk kezdik finom, élettelen porrá őrölni az eleven húst.*

AMI A NAPLÓBAN BENNE MARADT

Tökéletes ellenpéldaként – kizárólag egy másik rendszerben, a szubjektív vallomás- vagy naplóirodalomében szemlélhetően – áll előttünk a harmadik könyv, Kőbányai János *Kertésznaplója*, ami, mint címe is jelzi, szakít a tudományos distanciával, és Kertész Imre mellett – sokszor helyett – íróját állítja a középpontba. A napló intimitása túl nagy szabadságot engedélyez, ezért helyénvaló a kérdés: nem követelne-e meg valamilyen mértékű öncenzúrát írójától, főként akkor, ha egy másik személy apropóján beszél önmagáról, mert Kőbányai naplójának minőségi fordulópontját éppen az a pillanat jelzi, ahol már nem Kertész Imréről, az íróról, hanem Kertész Imréről, a magánemberről és vele folytatott kapcsolatáról kezd beszélni. Könyve egészen addig a pillanatig katartikus őszinteséggel és bátorsággal íródik, míg először fel nem teszi magának a kérdést, hogy szabad-e folytatnia az írást, ezután keserveinek csokorba gyűjtése, ismert emberekkel való barátságainak és vitáinak, sértődéseinek lajstromba vételével van elfoglalva. Ebben a könyvben benne rejlett a lehetőség, Kőbányai feltárhatta volna, hogy mit jelenthet Kertész műve az identitásról, a hazáról, az emberiségről alkotott fogalmaink átértékelésében, olvasása miként lényegülhet át valakiben a saját zsidóságáról hordozott önképének radikális újragondolásává, és hogyan ébresztheti fel valakiben a magyar zsidóság által takart illúzió pontosításának, kimunkálásának az igényét. Végtelenül pontos megállapításai vannak a németországi és hazai fogadtatás kapcsán, miszerint a Nobel-díj „a magyar (ön)gyilkosság szellemi mementója”. Tudniillik a németek azért voltak képesek önmarcangoló módon, de beszélgetőtársat találni Kertész személyében, mert Németországban nincsenek német zsidók, akikkel újragondolhatnák történelmüket, Magyarországon mindez – véli Kőbányai – pontosan az ellenkező okból elképzelhetetlen. Kertész-Jób nyomdokain járva, belső utazása eredményeként – azonos fundamentumra, időben távolibb Auschwitz-identifikáltságából következően – ő is megpróbál felépíteni egy zsidó egzisztenciára alapozott individuumot, amit csak úgy érhet el, ha kíméletlen pontosságra és őszinteségre törekszik. Szembenéz Kertész *örületbe kergető szembesítésével*, és azzal, hogy még mindig meglévő „magyarfele” nem örül a díjnak, mert az valóban a kelet-európai kisnemzetek múltfeldolgozásának adósságára emlékeztet. Kőbányai hangsúlyosabban tárgyalja Kertész kötődését a „Habsburg-zsidókhoz” (*Canetti, Wittgenstein, Schnitzler*) a kánon ellenében pedig a *Gályanapló*t emeli a főmű helyére. Mindez rendben is volna, csak hogy a művet át- meg átszövi, majd teljesen eluralja a már olvasóként is kínos magamutogatás: Kőbányai Pap Károlyt, „túlvilági barátját” csak mint „Karit” emlegeti, majd az egyéb szellemi fosztogatások, irodalmi pletykálkodások, összeesküvés-elméletek (**Eörsi István** mint a Kertész Nobel-díja elleni, sötétben bujkáló feljelentő) és kitergetett magánbeszélgetések után eljut a szó szoros értelmében vett alsóneműben való turkálásig. A kevesebb ez esetben valóban több lehetett volna.

Olykor megtörténik az a csoda is, hogy egy-egy komoly irodalmi kritika úgy összeforr tárgyával, hogy együtt élnek tovább, ehhez azonban irodalmi igényre, szándéokra is szükség van. Ezek a könyvek – más és más okokból kifolyólag ugyan – nem ilyenek. Ettől függetlenül olvasásuk – a kertészi műről való minél teljesebb tudás érdekében – intellektuális kötelezettséget jelent.

Csáki Márton